

İRAM
YAYINLARI

PYD/YPG'DE İRAN ETKİSİ

Çağatay Balcı

Şubat 2022 © İnan Araştırmaları Merkezi (İRAM). Bu eserin bütün hakları saklıdır.

Bu eser İRAM'dan yazılı izin alınmadan elektronik veya mekanik yollarla çoğaltılamaz. Metnin dijital versiyonu için <https://www.iramcenter.org> adresini ziyaret ediniz. Dijital kopya bu siteye aktif link verilerek kısmi olarak paylaşılabilir.

Burada ortaya konulan görüşler öncelikli olarak yazara aittir ve İRAM'ın kurumsal görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

İRAM Güvenlik Çalışmaları Dizisi : 7

Genel Yayın Yönetmeni : Dr. Turgay Şafak
Yayın Koordinatörü : Alper Tok
Editör : Hasret Karali Yurduseven
Mizanpaj : Ahmet Aras Çiftçi

İnan Araştırmaları Merkezi

Ankara
Oğuzlar Mah. 1397. Sok. No.: 14 06520
Çankaya - Ankara / Türkiye
Tel: +90 (312) 284 55 02-03
Faks: +90 (312) 284 55 04
e-posta: info@iramcenter.org
www.iramcenter.org

İstanbul
Üst Zeren Sokak No.: 40
Levent/Beşiktaş/İstanbul / Türkiye
Tel: +90 212 264 35 81 | +90 212 268 33 00
Faks: +90 212 264 35 18
e-posta: iramistanbul@iramcenter.org
www.iramcenter.org

PYD/YPG’de İnan Etkisi

Iran’s Influence Over PYD/YPG

نفوذ ایران بر پ.ی.د/ ی.پ.گ

Çağatay Balcı

2015 yılında Selçuk Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun oldu. 2018 yılında Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü İstihbarat Araştırmaları programında “İnan İslam Cumhuriyeti’nde İstihbarat Yapılanması” başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Hâlihazırda Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik ve Terörizm programında doktor adaydır.

İÇİNDEKİLER

Giriş	4
1. Tarihsel Süreçte İran-PKK İlişkisi ve PYD/YPG'nin Konumu	5
2. Suriye Krizi ve İran'ın PYD/YPG'ye Yönelik Etkisinde Dönüşümler	9
Sonuç ve Projeksiyon	11
Kaynakça	13
Şekiller	
Şekil 1: 2000'li Yılların Başında PKK'da İç İhtilaflar ve İki Ana Eksen	6
Şekil 2: PYD'de 3 Farklı Yönelim	7
Şekil 3: İran Açısından Suriye-İran-PKK Eksenli PYD/YPG'nin İşlev ve Nitelikleri	8

ÖZET

- 2000'li yılların başında, terörist başı Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının ardından PKK içinde başlayan yeni örgütsel vizyon belirleme çabaları, örgüt içerisinde derin bir ayrılık ve ihtilaf tablosunun ortaya çıkmasına yol açmıştır.
- PKK içerisindeki bu ihtilafı, Suriye-İran-PKK eksenine yönelik bir meydan okuma olarak algılayan İran, PJAK'ın yanı sıra PYD'yi de sınırlandırma ve kontrol altına alabilme amacı taşımıştır.
- Suriye krizi ile birlikte İran, Suriye'nin kuzeyinde Suriye-İran yanlısı PKK kadrolarının etkisi altındaki PYD/YPG kontrolünü bir fırsat alanı olarak algılamıştır.
- Suriye krizi aynı zamanda ABD ve İran arasında, PYD/YPG çerçevesinde kontrollü bir dengeleme rekabetini ortaya çıkarmış; bu rekabet, PYD/YPG'yi, ABD'nin vekil gücü hâline getirme hedefine karşı İran ve PKK'nın, örgüt kadroları içinde etkinlik sağlama mücadelesi biçiminde gerçekleştirmiştir.
- Mevcut durum itibarıyla Rusya ve Suriye rejiminin, İran'ın Suriye'deki varlığına (özellikle milis gruplara) yönelik rahatsızlıkları, İran'ın PYD/YPG üzerindeki etkisini sınırlayıcı bir konjktür yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, PKK, PYD/YPG, ABD, Suriye

SUMMARY

- In the early 2000s, after the capture of terrorist head Abdullah Öcalan, within PKK, efforts began to set new organizational visions led to a deep separation and dispute.
- While Iran perceives those disputes within PKK as a challenge to the Syria-Iran and PKK axis, it has aimed to narrow and contain PYD along with PJAK.
- With the Syrian crisis, Iran perceived the PYD/YPG control with the influence of pro-Syria-Iranian PKK cadres in northern Syria as a potential area of opportunity.
- A balancing rivalry between the United States and Iran over PYD/YPG was also sparked by the crisis in Syria. Iran and the PKK were competing to optimize their dominance inside the organization in order to oppose the United States' ambition of making PYD/YPG its proxy power.
- The current situation created restrictive conjuncture on Iranian influence upon PYD/YPG due to the disturbance of Russia and Syria emerged from the very presence of Iran in Syria (especially its militias within).

Keywords: Iran, PKK, PYD/YPG, USA, Syria

چکیده

- در اوایل دهه ۲۰۰۰، پس از دستگیری عبدالله اوجالان سرکرده گروه تروریستی پ.ک.ک، جدال بر سر تعریف هدف جدید این سازمان، باعث بروز اختلافات عمیقی و درگیری درون سازمانی شد.
- ایران این اختلافات درونی در پ.ک.ک را به عنوان چالشی برای محور ایران-سوریه-پ.ک.ک قلمداد کرده و به دنبال محدود کردن به اصطلاح حزب اتحاد دموکراتیک یا «پ.ی.د» و پژاک برآمده است.
- در پی بحران سوریه و کنترل گروه موسوم به یگانهای مدافع خلق یا «ی.پ.گ» و «پ.ی.د» که از عوامل گروه پ.ک.ک طرفدار ایران-سوریه تأثیر پذیرفتند، بر شمال این کشور، ایران این منطقه را به عنوان یک منطقه بالقوه ای از فرصتها تلقی کرده است.
- بحران سوریه راه را برای رقابت میان ایران و ایالات متحده بر سر «ی.پ.گ»/«پ.ی.د» هموار کرده است. این رقابت خود را در تلاش ایران و پ.ک.ک برای اعمال تسلط بیشتر در داخل سازمان برای جلوگیری از تبدیل «ی.پ.گ»/«پ.ی.د» به نیروهای نیابتی آمریکا نشان داده است.
- در شرایط کنونی، ناراحتی روسیه و رژیم اسد از حضور ایران در سوریه (به ویژه گروه های شبه نظامی) باعث شده نفوذ ایران بر «ی.پ.گ»/«پ.ی.د» با محدودیتهایی روبرو گردد.

کلیدواژه ها: ایران، پ.ک.ک، پ.ی.د/ی.پ.گ، ایالات متحده آمریکا، سوریه

GİRİŞ

Suriye krizi 11. yılına girerken krizin çözümü ve sonlandırılmasına yönelik arayışların ve geleceğe yönelik projeksiyonların kendisini daha fazla göstermeye başladığı görülmektedir. 10 yıllık süreç içerisinde; Suriye krizinin, kendileri açısından yarattığı risk ve fırsatlara yönelik farklı tutum ve davranış biçimleri geliştiren aktörler, söz konusu arayış ve çabaların da ana özneleridir. Bu bağlamda devletler düzeyinde ABD, Rusya, İran ve Türkiye; devlet dışı aktörler düzeyinde ise muhalif gruplar, DEAŞ ve PYD/YPG terör örgütleri, bu sürecin temel aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu aktörlerin her biri gerek güvenlik riskleri gerekse kazanım ve fırsatlar bağlamında Suriye krizinin geleceği ve çözümlenme biçimine dair yoğun bir ilgi ve hassasiyete sahiptir.

Bu çerçevede, mevcut kazanımların korunması ve varoluşsal düzeyde güvenliğin sağlanması motivasyonlarına sahip iki aktör olan İran ve PYD/YPG, Suriye'deki mevcut durumda etken bir konumdan edilgen bir konuma geçiş göstermektedir. Suriye krizinin ilk yıllarından itibaren farklı motivasyonlar doğrultusunda hareket eden fakat nihai olarak benzer kazanımlar (alan kontrolü, finansal kazanımlar, Suriye krizi denkleminde etkinlik vb.) elde eden İran ve PYD/YPG'nin, iç veya yapısal gelişmeler ve Suriye

krizi denklemindeki diğer aktörlerin etkileri ile söz konusu kazanımlar konusunda risk ve tehdit algıları derinleşmiştir. Bu durumun oluşmasında, İran'ın 2020 yılı başından itibaren karşı karşıya kaldığı iç ve bölgesel politikada yaşanan dönüşümler ile PYD/YPG'nin özellikle Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtı'nın ardından yaşadığı varlığını koruma kaygısı büyük ölçüde etkili olmuştur. Bununla birlikte Kasım 2021'in hemen başında YPG'de, ABD destekli Ferhat Abdi Şahin'in (Mazlum Kobani) görevden alındığı, yerine Cemil Bayık ve İran'a yakınlığı ile tanınan Mahmud Reş'in getirildiğine dair iddialar, PYD/YPG ve İran arasındaki ilişkiyi bir kez daha gündeme taşımıştır. Bu noktada, mevcut sürecin ve PYD/YPG ile İran arasındaki ilişkinin boyutlarının açıklanması adına, tarihsel bir perspektif ve motivasyon-hedef ortaklıkları düzleminde bir analizin ortaya konması gerekmektedir.

1. Tarihsel Süreçte İran-PKK İlişkisi ve PYD/YPG'nin Konumu

İran'ın, PYD/YPG üzerindeki etkisinin açıklanması öncelikle İran-PKK ilişkisinin tarihsel boyutu ve ana niteliklerine odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Bu noktada, 1980'li yılların sonlarından itibaren farklı boyut ve niteliklerde kendisini gösteren İran-PKK ilişkisini her iki aktör açısından ele almak uygun bir hareket noktası olacaktır. 1979 yılında bölgede revizyonist bir güç olarak kendisini gösteren İran İslam Cumhuriyeti, bu tarihten itibaren Devrim ihracı stratejisine yönelmiş ve bölgesel ittifaklar yaratma arayışına girmiştir. Bu süreçte İran, Devrim ideolojisini doğrudan benimseyen ve İran'ı "merkez" ve "öncü" güç olarak kabul edecek olan siyasal hareketler inşa etme veya mevcut siyasal hareketlerin bu niteliğe sahip birer yapı hâline gelmesi için yeniden dizayn etme stratejisi ortaya koymuştur. Bu stratejiyi öne çıkaran ana sebep ise revizyonist bir güç

olan İran'ın, diğer ülkeler açısından yarattığı risk algılarının, ittifak ilişkilerini devletler yerine devlet dışı aktörlerle tesis etmeye yönlendirmesi olmuştur.

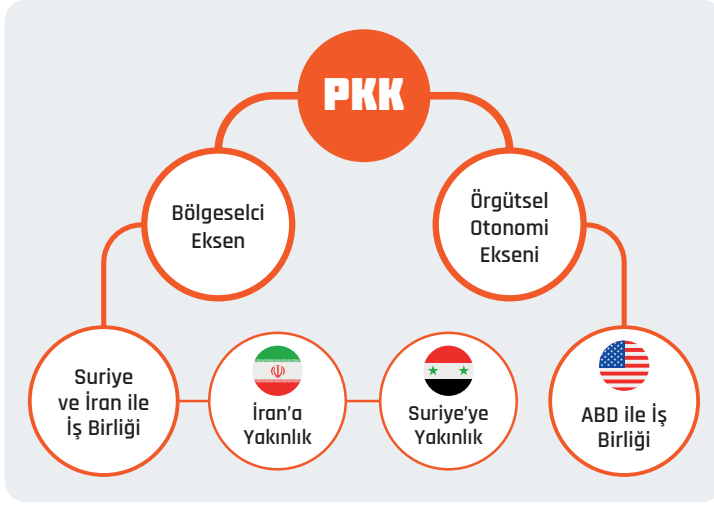
Bu bağlamda İran, Devrim ideolojisini benimseyen siyasal hareketlerle ilişki tesisi stratejisinin yanında pragmatik ittifak ilişkilerine de yönelmiştir. Söz konusu pragmatik ittifak ilişkileri, ABD ve İsrail karşıtlığı ortak paydasına taraf olabilecek söylemsel ve motivasyonel düzeyde bu kimliği yansıtan aktörlerin potansiyel müttefikler olarak belirlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu durum, bölgede faaliyet gösteren devlet dışı silahlı aktörlerin, pragmatik ittifak ilişkilerine benzer biçimde gereksinim duymaları ile birleştiğinde İran ve söz konusu aktörler arasında güçlü ittifak ilişkileri tesis edilebilmesinin zemini oluşmuştur.

İran ve devlet dışı silahlı aktörler arasındaki pragmatik ittifak ilişkilerine dair en önemli örneklerin başında İran ve PKK ilişkisi gelmektedir. 1980'li yıllarda, ABD ve İsrail karşıtı söylemleri ve ideolojik kimliği ile kendisini gösteren PKK, İran açısından pragmatik ittifakın ortak paydalarının gerekliliklerini asgari düzeyde karşılayan bir aktör olarak algılanmıştır. Bununla birlikte PKK'nın, Türkiye'ye karşı mücadeleye eden bir örgüt olması, araçsal bağlamda İran'ın PKK'ya yönelik ilgisinin temellerini oluşturmuştur. Diğer taraftan PKK'nın; Irak'ta, İran tarafından ABD ve İsrail ile iş birliği içindeki bir hareket olarak algılanan KDP-Barzani hareketini dengeleyebilecek bir potansiyele sahip olması da bu bağlamda önem taşımıştır. Ek olarak PKK açısından ise İran; ana hareket ve faaliyet merkezi olan Türkiye'ye karşı bir rakip, örgütsel açıdan "geri cephe" olarak nitelendirilen Irak'ta konuşlanma açısından kazanım sağlayıcı bir aktör olarak algılanması sebebiyle uygun bir müttefik olarak görülmüştür.

1980'li yıllar, İran-PKK ilişkisinin başladığı dönem olmakla birlikte aynı zamanda Suriye ve PKK ilişkisinin de tesis edilmeye başlandığı dönemi de ifade etmektedir. Bu dönemde, İran

Şekil 1: 2000'li Yılların Başında PKK'da İç İhtilaflar ve İki Ana Eksen

Kaynak: İRAM uzmanları tarafından hazırlanmıştır.

ile benzer motivasyon ve gerekçeler doğrultusunda PKK ile ilişki kurmaya başlayan Suriye, bu iş birliği ile aynı zamanda Suriye içinde yoğunlaşmaya başlayan Kürt milliyetçiliği hareketlerini de kontrol altında tutma ve dengeleme hedefine sahip olmuştur. 1980'li yıllarda; İsrail karşıtlığı, Türkiye'nin bölgesel rakip olarak algılanması ve Irak'a yönelik benzer çıkar ve tehdit tanımlamaları; İran ve Suriye'nin doğal bölgesel müttefikler hâline gelmesini sağlamıştır (Esteshami ve Hinnebusch, 1997, s. 101-102). Bu durum, bölgede İran-Suriye ekseninin oluşumu biçiminde ifade edilmiş; bu iki ülkenin pek çok alanda ortak tutum ve hareket sürecini başlatmıştır (Goodrazi, 2006). İki ülkenin benzer motivasyonlar doğrultusunda PKK ile kurdukları ilişki, PKK'nın bu eksene eklenmesini ve İran-Suriye-PKK defakto ekseninin doğmasını sağlamıştır. Süreç içerisinde, kimi durumlarda PKK üzerinde Suriye ve İran merkezli kontrol çabalarının ihtilaflara sebebiyet vermesine rağmen söz konusu defakto eksen, büyük ölçüde süreklilik göstermiştir. Bu durum, PKK liderlik kadroları içerisinde genel düzeyde söz konusu eksenin, özelde ise

İran yanlısı bir hizbin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Söz konusu hizip, 1990'lı yıllar boyunca zaman zaman ABD veya İsrail yanlısı hiziplerin gerisine düşmesine rağmen varlığını ve etkinliğini korumuş ve sürdürmüştür.

2000'li yılların başlarına kadar süren bu süreç, bu dönemden itibaren ciddi bir kırılmayla karşı karşıya kalmıştır. 2000'li yılların başında, terörist başı Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının ardından PKK içinde başlayan yeni örgütsel vizyon belirleme çabaları, örgüt içerisinde derin bir ayrılık ve ihtilaf tablosunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu noktada kendisini gösteren iki ana eksen, bu ihtilafın taraflarını temsil etmiştir (Balci, 2021). Söz konusu eksenlerden ilki; PKK'yı bölgesel bir aktör olarak kabul eden, PKK'nın bölgesel güçler ve dinamikler doğrultusunda hareket etmesini savunan bölgeselci eksen olmuştur. Bu eksen; PKK'nın, Suriye ve İran'la hâlihazırda sürdürmekte olduğu ilişkilerin korunmasını ve devamlılığını savunmuştur (Darkamazi, 2020a). Aynı zamanda bu eksen, PKK'nın "Kürdistan devriminin merkezi Kuzey Kürdistan (Türkiye), öncüsü ise PKK'dır." şeklindeki paradigmasının da

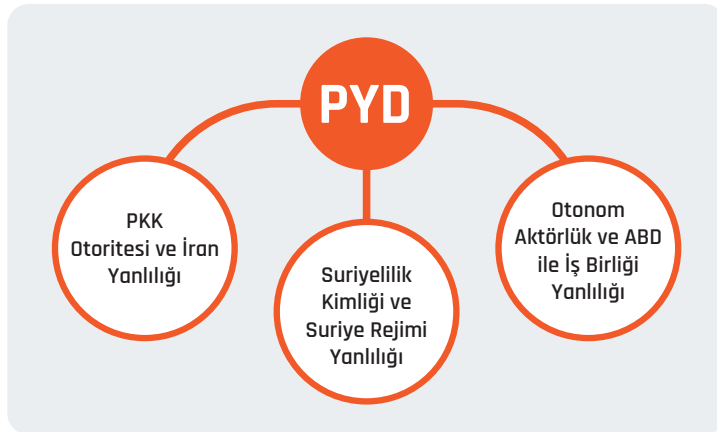

korunmasını ve sürdürülmesini amaçlamıştır. Buna karşın söz konusu paradigmanın yeneden gözden geçirilerek esnetilmesini savunan ikinci eksen ise ABD ile iş birliğini savunan bir anlayışı temsil etmiştir. Bu anlayış aynı zamanda Suriye, İran ve Irak'ta, PKK'nın merkezî ve öncü rolünün dışında, PKK ideolojisini esas alan fakat PKK'dan otonom hareket edebilme yeteneğine sahip yapıların oluşumunu da desteklemiştir. PKK terminolojisinde "parça partileri" olarak tanımlanan bu oluşumların ABD ile iş birliği içerisinde belirli kazanımlar elde edebileceğini savunan bu anlayışı, bölgeselci eksen tarafından "taşeronluk" ve "fırsatçılık" söylemleriyle eleştirilmiştir (Balci, 2021). Buna göre otonom eksenin vizyonunda, 2000'li yılların başından itibaren ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik müdahalelerin yoğunlaşması ve tek kutupluluk algısının güçlenmesi, Suriye ve İran'ın ABD tarafından "şer eksenini" olarak ilan edilmeleri ve bu ülkelere yönelik ABD müdahalesi beklentisi etkili olmuştur. Bu durum, terörist başı Öcalan'ın ifadeleriyle şu şekilde bir tablo ortaya çıkarmıştır "PKK'da tek bir anlayış yok. Herkesin bir PKK'sı var. ABD'nin bir PKK'sı var, AB'nin bir PKK'sı var, Suriye'nin bir PKK'sı var, İran'ın bir PKK'sı var. Herkesin PKK'ya ilişkin

bir bakışı var. PKK da farklı yollara başvurabilir. Bir, Kürt-Şia ittifakına yönelir; iki, Barzani ile beraber ABD ve İsrail ittifaklarına yönelir; üç, bağımsız kalabilir. Buna kendileri karar verirler." (Xweseri1, 2017, s. 25, 33).

2000'li yılların başında ortaya çıkan bu ihtilaflar sonucunda bölgeselci eksenin, PKK ideolojisi ve otoritesinden sapma olarak nitelendirildiği PYD ve PJAK örgütleri kuruluşlarını ilan etmiştir. Bu durum; PKK içerisinde, Suriye-İran-PKK eksenine yönelik bir meydan okuma olarak algılanmıştır. Bunun sonucunda söz konusu meydan okumayı ciddi bir tehdit olarak algılayan İran, PJAK'ın yanı sıra PYD'yi de sınırlandırma ve kontrol altına alabilme amacını taşımıştır. Orhan (2021) bu konuda, PYD'nin farklı fraksiyonları bünyesinde barındıran bir yapı olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre PYD, kuruluşundan itibaren yapısında 3 farklı yönelimi barındırmıştır: 1) PKK'nın mutlak otoritesini savunan ve İran ile iş birliğine yatkın yönelim, 2) PYD'nin Suriyeli bir örgüt olduğunu ve tüm çözüm yollarının Suriyelilik kimliği çerçevesinde gerçekleşmesini savunan Suriye rejimi ile iş birliğine yatkın yönelim, 3) PYD'nin ABD ve dolaylı biçimde İsrail ile iş birliği gerçekleştirerek kazanım

Şekil 2: PYD'de 3 Farklı Yönelim

Kaynak: İRAM uzmanları tarafından hazırlanmıştır.

elde edebilecek olan otonom bir aktör olduğunu savunan yönelim (2021). Bu yönelimlerden birinci ve ikinci yönelim biçimleri arasındaki iş birliği ve ortak hareket zeminleri, 2000'li yılların başından itibaren İran-Suriye-PKK ekseninin korunması adına ortak faaliyetlerin yürütülmeye başlanmasını sağlamıştır (Tejel, 2009).

PKK içerisindeki İran ve Suriye ile iş birliğine yakın olan hizbin güç ve etkisini araçsallaştırarak PYD'yi sınırlama ve kontrol etme amacını taşıyan Suriye ve İran, bu noktada şu hedeflere sahip olmuştur:

- PYD'de ABD ile iş birliğine açık yönelime karşı, birinci ve ikinci yönelim biçimlerinin baskın hâle gelmesi
- PYD'nin İsrail ile olası iş birliğinin önlenmesi ve bu yöndeki eğilimlerin bertaraf edilmesi
- PYD'nin Suriye'de yalnızca kimlik ve insan hakları temelinde faaliyet yürüten

bir hareket niteliğine sahip olmasının sağlanması, ayrılıkçı vizyon ve hedeflerin ortaya çıkışının engellenmesi (Tejel, 2009)

- PYD içinde ABD ile iş birliğine yakın yönelimin PJAK'a ilham kaynağı hâline gelmesinin önlenmesi

İran ve Suriye'nin söz konusu hedefler doğrultusunda PYD'yi sınırlandırma ve kontrol altında tutma stratejisi, 2000'li yılların ilk on yılında önemli ölçüde başarılı olmuştur. Bu süreçte PYD, bu hedeflere uygun bir hareket çizgisi ortaya koymuş; PKK'nın, PYD üzerindeki etkisi büyük ölçüde sağlanabilmiş; ABD ve İsrail ile temaslar büyük oranda önlenmiş ve Suriyelilik kimliği çerçevesinde bir tutum yansıtılmıştır. Buna karşın 2011 yılında başlayan Suriye krizi ile birlikte bu tablo temelden bir değişime uğramıştır. Bu durum, İran'ın PYD üzerindeki etkisinin boyutları ve niteliklerinde de ciddi bir dönüşüm ortaya çıkarmıştır.

Şekil 3: İran Açısından Suriye-İran-PKK Eksenli PYD/YPG'nin İşlev ve Nitelikleri

Kaynak: İRAM uzmanları tarafından hazırlanmıştır.

2. Suriye Krizi ve İran'ın PYD/YPG'ye Yönelik Etkisinde Dönüşümler

2011 yılında başlayan Suriye krizi, genel olarak Suriye'nin tüm sosyopolitik yapısında derin kırılmalar oluşturduğu gibi PYD'de de bir dönüşüm süreci ortaya çıkarmıştır. Suriye'de rejim ve muhalif gruplar arasındaki ilk çatışmaların gerçekleşmeye ve yoğunlaşmaya başladığı süreçte PYD, askerî kanat yapılanması olan YPG'nin kuruluşunu ilan etmiştir. Bu süreçte PYD/YPG, muhalif gruplarla bir ortaklık ve ilişki kurmayacağını ve "3. Yol" olarak tanımladığı anlayışa sahip olduğunu deklare etmiştir. PYD'nin bu süreçte gösterdiği tutum, Suriye ve İran yanlısı yönelimlerin etkisinin bir yansıması olmuştur. Bunun sonucunda Suriye rejimi, 2012 yılından itibaren Suriye'nin kuzey bölümünü, "güvenilir emanetçi" olarak algıladığı PYD/YPG'ye bırakmaya başlamıştır. Suriye rejimi, İran'ın da destek verdiği bu strateji ile birlikte muhalif gruplara çatışma sürecinde bu bölgeyi "güvence" altına almayı ve aynı zamanda bölgesel rakip Türkiye'ye karşı bir PYD/YPG koridoru oluşturmayı amaçlamıştır. Bu strateji ve amaçların arka planında, PYD/YPG üzerindeki Suriye-İran yanlısı PKK kadrolarının etkisi ve ayrıca İran'ın dolaylı desteği yer almıştır. Buna göre İran, Suriye'nin kuzeyinde Suriye-İran yanlısı PKK kadrolarının etkisi altındaki PYD/YPG kontrolünü bir fırsat alanı olarak algılamıştır. Bu algıyı oluşturan faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Suriye'nin kuzeyinin bölgesel ve uluslararası alanda "Rojava Devrimi" imajı ile ön plana çıkması, İran Kürdistan'ına yönelik ilginin geri planda kalması, "Rojava'da bahar, Rojhilat'da kış" tablosunun ve konjonktürünün yaratılması (Jantti, 2015)
- PJAK bünyesindeki çok sayıda militanın Suriye'nin kuzeyine sevk edilmesi ve İran'ın sınır ve iç güvenliği adına avantaj yaratılması (Sinkaya, 2015, s. 50-52)

- Suriye'de konuşlu İran destekli milis grupların güvenilir bir müttefik bulması, Irak-Suriye sınırındaki kaçakçılık ve militan sevk faaliyetlerinin milisler-PYD/YPG iş birliği ile güvenceye alınabilmesi (Hasan ve Kahddour, 2021)
- İran'ın Akdeniz'e ulaşma stratejisinde, bu alana uzanan koridorun güvence altına alınabilmesi

Söz konusu faktörler arasında yer alan "Suriye'nin kuzeyinin bölgesel ve uluslararası alanda 'Rojava Devrimi' imajı ile ön plana çıkması, İran Kürdistan'ına yönelik ilginin geri planda kalması, 'Rojava'da bahar, Rojhilat'da kış' tablosunun ve konjonktürünün yaratılması" ve "PJAK bünyesindeki çok sayıda militanın Suriye'nin kuzeyine sevk edilmesi ve İran'ın sınır ve iç güvenliği adına avantaj yaratılması" öğeleri, PKK açısından da Suriye'deki kazanımların zemini olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada, PKK'nın İran sahasında etkinliğini azaltmasının ve odağını Suriye'nin kuzeyine çevirmesinin, İran'la karşılıklı biçimde alınan pozisyona bağlı olarak geliştiğini söylemek mümkündür. Terörist başı Öcalan bu süreci şu şekilde ifade etmiştir "PJAK güçlerinin ilan ettiği çatışmasızlık pozisyonu ve ateşkes süreci 2012 yılı boyunca da devam etti. Dahası bölgesel düzeydeki çelişki ve çatışmalar ortamında İran ve Irak sahası bizim taktik düzeyde politika yürütmemiz açısından elverişli bir alan hâline geldi. Hem Kuzey'deki (Türkiye) Devrimci Halk Savaşı (2015-2016 arasında PKK'nın uyguladığı Hendek stratejisi ve başlattığı meskun mahal çatışmaları) direnişinin bu düzeyde gelişmesinde hem de Batı Kürdistan'daki (Suriye'nin kuzeyi) 19 Temmuz devriminin (sözde Rojava devrimi) gerçekleşmesinde İran ve Doğu Kürdistan'da yürüttüğümüz bu politik duruş önemli etkide bulundu." (Öcalan, 2013, s. 45).

2013 yılının sonlarına kadar geçen süreçte PYD/YPG'nin hareket ettiği söz konusu çerçeve ve çizgi, Suriye ve İran açısından olumlu bir görünüm ortaya çıkarmıştır. Buna karşın söz konusu

süreçten itibaren DEAŞ'ın Irak ve Suriye'de etkinliğini artırmaya başlaması ve ABD'nin DEAŞ ile mücadele sürecine girişmesi, bu olumlu görünümü tersine çevirmiştir. Bu dönemde PYD/YPG, Suriye'de ABD ile yoğun bir iş birliği ilişkisi içine girerken DEAŞ ile mücadelenin ana aktörü ve PKK'dan ayrıışan "postmodern Kürt hareketi" imajlarını da yansıtmaya başlamıştır. ABD'nin PYD/YPG üzerinde askerî ve finansal açıdan etki sahibi olmaya başlaması, PYD/YPG içerisindeki üçüncü yönelim tipinin etkin hâle gelmesi ve örgütün PKK'dan ayrışma eğiliminin güçlenmesi; Suriye, İran ve PKK'yı ciddi bir endişeye sevk etmiştir. Bu endişe ve oluşturduğu risk algısı, söz konusu aktörleri ciddi bir karşı strateji geliştirme arayışına yöneltmiştir.

Bu arayış, kısa süre içerisinde İran ve PKK kadroları içerisindeki İran yanlısı hizbin daha baskın ve etkin bir hâle gelmesi ile yanıt bulmuş ve karşılanmıştır. Bu noktada iki temel faktörün etkili olduğunu tespit etmek mümkündür. Bu faktörlerden ilki; İran'ın, Suriye'de rejimin koruyuculuğu imajı ve milis grupların gücü aracılığıyla tesis ettiği psikolojik üstünlük ve etkidir. İran; bu etkinin yarattığı dayanak ve Suriye rejiminin diğer bölgelerde muhaliflerle mücadeleye odaklanması sonucunda PYD/YPG'deki Suriyelilik yöneliminin geri planda kalmasını ve İran yanlısı kadroların ön plana çıkmasını sağlamıştır. Buna karşın Suriye rejimi, Suriye'de kendisini gösteren İran-Rusya ihtilafını kullanarak PYD ile yürütülecek olan temaslarda merkezî rolü Rusya'ya devretme tercihinde bulunmuştur. İkinci olarak ABD'nin, PYD/YPG üzerinde etki oluşturma ve örgütü PKK'dan ayrıştırma yönündeki stratejisi; PKK'yı, PYD/YPG kadroları üzerinde daha fazla etkinlik oluşturmaya yönlendirmiştir. Bununla birlikte PKK kadroları içerisinde, Suriye rejimi ile yakın bir iş birliği içinde "Suriye ekolü" yaratma girişiminde bulunan kişi ve grupların tasfiyesi ve pasifizasyonu da bu yönelimi tamamlayıcı nitelikte bir adım olmuştur.

Bu perspektif ve gelişmeler sonucunda, PYD/YPG çerçevesinde kontrollü bir dengeleme

rekabeti kendisini göstermeye başlamıştır. Bu rekabet; PYD/YPG'yi, ABD'nin vekil gücü hâline getirme hedefine karşı İran ve PKK'nın, örgüt kadroları içinde etkinlik sağlama mücadelesi biçiminde gerçekleşmiştir. Bu süreçle birlikte Suriye'nin kuzeyinde konuşlanmış durumda olan PYD/YPG üzerinde, ABD ve İran-PKK arasında "sıfır toplamı oyun"¹ mücadelesi başlamıştır. Bu bağlamda ABD ve İran-PKK taraflarının her biri, PYD/YPG üzerinde mutlak bir kontrol ve denetime ulaşmanın güçlüğü sebebiyle mevcut kazanımları koruma ve hatta kimi durumlarda ortaklığa varan bir strateji geliştirmeyi benimsemiştir. Söz konusu ortaklık durumunu, Türkiye'nin PYD/YPG'ye karşı gerçekleştirdiği terörle mücadele harekâtları sürecinde ortaya konan karşıt tutumlar örneklemektedir (Behraves, 2019). Bu süreçlerde ABD'nin yanı sıra İran, söz konusu harekâtlara yönelik olarak sert ve karşıt bir tutum sergilemiş; İran destekli milis gruplar, Türkiye'ye karşı PYD/YPG'ye askerî destek sunmuşlardır.

Söz konusu sıfır toplamı oyunun dolaylı biçimde yansıma alanı bulunduğu diğer bir konu PYD/YPG-ENKS'nin (Encûmena Niştimanî ya Kurdî li Sûriyê/ Suriye Kürt Ulusal Konseyi) birlik görüşmeleri olmuştur. İran açısından, ABD destekli KDP öncülüğündeki ENKS ve PYD/YPG arasında gerçekleştirilebilecek bir birlik, net bir biçimde İran'ın etkinliğinin sınırlandırılması olarak algılanmıştır (Al Jazeera, 2015). PKK açısından ise en önemli rakip ve hatta düşman konumunda bulunan KDP öncülüğündeki ENKS'nin, ABD desteği aracılığıyla PYD/YPG ile birlik kurması bir tasfiye olarak algılanmıştır (Al Jazeera, 2015). Bu bağlamda İran ve PKK, PYD/YPG-ENKS

¹ Sıfır toplamı oyun, bir rekabet içerisinde, bir tarafın +1 birimlik kazancının diğer taraf açısından -1 birimlik kaybı ifade ettiği bir denklemde, her iki tarafın kayıp-kazanç dengesinde 0'da buluşmasını tanımlamaktadır.

görüşmelerinin akamete uğraması hedefiyle hareket etmiştir (Sinkaya, 2015). Bu süreçte İran'ın arka plandaki desteği ile Irak'ta PKK-KDP gerilimi ve çatışması derinleşirken Suriye'de ise KDP-S (Kürdistan Demokrat Partisi-Suriye) ile gerilim tırmandırılmıştır. Bu girişimler sonucunda PYD/YPG ve ENKS kadroları açısından oluşan karşılıklı güvensizlik, bu görüşmelerin büyük ölçüde akamete uğramasına ve başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır.

Suriye'de, İran-PKK eksenini, PYD/YPG ve ABD arasındaki iş birliğinden doğan rekabet çerçevesinde ABD ve PYD/YPG'nin bazı girişimleri "denge bozucu" adımlar olarak değerlendirilmektedir. Bu durumun en somut örneği, Ağustos 2020'de PYD/YPG ve ABD'li enerji şirketi Delta Crescent arasında gerçekleştirilen petrol anlaşmasında gözlemlenmiştir. Söz konusu anlaşma, İran tarafından sert bir tepki ile karşılanarak Suriye'nin egemenliğinin ihlali ve doğal kaynaklarının yağmalanması olarak nitelendirilmiştir (Darkamazi, 2020b). Bununla birlikte PKK'da İran yanlısı kanadın öncüsü olarak nitelendirilen Bayık'ın "Suriye'nin yer altında ve yer üstünde bulunan tüm kaynakları halka aittir, birilerinin değildir. Yani kimse bunları mülkü yapamaz." (Rudaw, 2020) açıklaması da bu anlamda paralel bir tutum olarak değerlendirilmiştir.

PYD/YPG-ENKS görüşmelerinin 2019-2020 döneminde yoğunlaştırılması, Delta Crescent

petrol anlaşması ve PYD/YPG'li Şahin'e yönelik ABD desteğinin yoğunlaşması ile bu ismin siyasi bir figür olarak daha fazla öne çıkarılmaya başlanması; İran-PKK eksenini daha fazla inisiyatif almaya sevk etmiştir. Bu bağlamda Bayık'ın 2019 yılında yaptığı "ABD, Orta Doğu'yu kendi çıkarları, amaçları temelinde şekillendirmeye çalışıyor. PKK, İran karşıtı koalisyonu engeldir." şeklindeki sözleri, bu durumun açıkça ifade edildiği bir açıklama olmuştur (Independent Türkçe, 2019). Bununla birlikte 2021 yılının başlarından itibaren İran-PKK ekseninin etkisini artırdığı ve bu eksenin temsilcisi olarak nitelendirilen Reş'in, PYD/YPG'de daha etkin bir konuma yükseltilmeye başlandığı da gündeme gelmiştir (ARK News, 2021). İRAM'ın yerel kaynaklardan elde ettiği bilgilere göre Reş, İran ve PKK otoritesi ile mutlak bir uyuma sahip olan ve aynı zamanda KDP peşmergelerinin ailelerinin evlerine saldırı düzenleme emri verebilecek kadar KDP'ye düşman bir profile sahiptir. Kasım 2021'de gündeme gelen, Şahin'in görevini bıraktığı ve yerine Reş'in geçtiği yönündeki iddialar bu bağlamda değerlendirildiğinde İran-PKK ekseninin, ABD-ENKS-PYD/YPG eksenine karşı hamlelerini artırdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda İran'ın, PYD/YPG üzerindeki etkisinin ve bu etkinin ortaya çıkaracağı yeni gelişmelerin neler olabileceği gelecek döneme dair en ciddi sorudur.

Sonuç ve Projeksiyon

İran'ın, PYD/YPG üzerindeki etki ve kontrol çabasının yoğunlaşması, Suriye'deki krizin geleceğine ilişkin projeksiyonlarda önemli bir faktör ve parametre niteliğindedir. Bu çerçevede ABD, Rusya ve Suriye rejiminin alacakları pozisyonlar ve sergileyecekleri tutumların bu noktada belirleyici olacağını öngörmek mümkündür. Buna göre söz konusu aktörlerin karşıtlık veya iş birliği zeminlerinin oluşması hem PYD/YPG'nin varlığı ve geleceği hem de İran'ın PYD/YPG çerçevesinde sahip olduğu risk ve çıkar tanımlarının pratiğine doğrudan etki edebilecektir. Bu bağlamda ortaya konabilecek olan gelecek projeksiyonlarını birkaç başlık altında tasnif etmek mümkündür.

İlk olarak 2022 yılı itibarıyla İran'ın, PYD/YPG'ye yönelik etkisi çerçevesinde en önemli belirleyici aktör Rusya'dır. İçinde bulunulan döneme kadar geçen süre içerisinde ABD'nin PYD/YPG'yi kontrol etme arayışına PKK aracılığıyla karşı çıkan İran, Rusya tarafından desteklenmiş ve bir alan kazanımı yaşamıştır. Buna karşın bugün gelinen noktada Rusya ve Suriye rejiminin, İran'ın Suriye'deki varlığına (özellikle milis gruplar) yönelik rahatsızlıkları, İran'ın PYD/YPG üzerindeki etkisini sınırlayıcı bir konjonktür yaratmıştır. Özellikle 2021 yılının son aylarında, İsrail ve Rusya arasındaki yakınlaşma ve bu yakınlaşmanın Suriye sahasına yansması, İran açısından olumsuz bir gelişme olmuştur. İsrail ve Rusya'nın Suriye özelinde İran'ın gücünün sınırlandırılmasına yönelik zimni ortak tutumu, İran'ın PYD/YPG üzerindeki etkinlik mücadelesine de yansiyabilecektir.

Diğer yandan Rusya ve Suriye rejiminin, İran'ın Suriye'deki varlığına dair rahatsızlığının bir sonucu olarak Rusya'nın desteği ile PYD/YPG içerisindeki ikinci yönelim olan ve Suriyelilik kimliğini daha fazla esas alan grubun yükselişi söz konusu olabilecektir. Bu durum Suriye rejimini, PYD/YPG üzerinde daha fazla etki ve kontrol sahibi kılarken İran yanlısı hizbin etki kaybına yol açabilecektir. Bu bağlamda İran, PYD/YPG ve Suriye rejimi arasında zaman zaman gündeme gelen görüşme ve uzlaşma süreçlerine olumsuz bir bakış sergilemektedir (Basnews, 2021). Bununla birlikte Bayık tarafından Kasım 2021'de yapılan "Hafız Esed ve ailesiyle ilişkilerimiz, her zaman yakın ve sıcak olmuştur. Bizim ne Suriye karşıtlığı ne de Esed karşıtlığı yapmamız söz konusu olur. Biz önceleri de ilişkilerimizi Kürtlerin genel çıkarı ve Kürt-Arap kardeşliği üzerinden kurmuştuk. Şimdi de böyle bir ilişki içinde olmak istiyoruz. Rojava'da yaşananlardan dolayı Beşşar Esed yönetiminin bize soğuk ve olumsuz yaklaşımları olsa da biz benzer bir yaklaşım içinde olmadık. Onları anlamaya çalıştık. Onların da bizi anlamalarını isteriz. Şam ile ilişkimizi hiç koparmadık, onlar koparmadıkça biz hiçbir zaman koparmayız. Rêber Apo ile Esed ailesi dostluğuna hep değer verdik. Şam, bizim için olumsuz bir şey söyleyemez; söylerse bu, haksız ve sübjektif değerlendirme olur." (Basnews, 2021) açıklaması, PKK'nın da bu riski algıladığı ve buna karşı Suriye rejimine olumlu mesajlar vermeye çalıştığı şeklinde yorumlanmıştır.

Son olarak İran ve PKK tarafından söz konusu risk algısını pekiştiren bir diğer gündem; ABD'nin, Suriye'den çekilme iddiaları ve ABD ile Rusya arasında Suriye'nin kuzeyine ilişkin uzlaşma olasılığıdır. Buna göre ABD'nin, Rusya ile anlaşmalı bir biçimde ve Suriye'nin kuzeyindeki kazanımlarını asgari düzeyde koruyarak bu bölgeden çekilmesi, doğal ve kademeli biçimde PYD/YPG'nin Rusya ve Suriye rejimi etkisine girmesini sağlayan bir süreci ortaya çıkarabilecektir. Bu noktada Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov'un Irak ve Suriye'ye ilişkin açıklamaları sırasında kullandığı "Irak Kürtleri Suriye'ye de aktarılmalı." (Nerinaazad, 2022a) şeklindeki ifade, Rusya'nın ENKS-PYD/YPG görüşmelerinde ABD'ye alternatif bir konum elde etme arayışında olabileceğine yönelik bir algı yaratmıştır. Bu durum, İran ve PKK açısından PYD/YPG bağlamı kazanımların korunması adına ciddi bir riske işaret etmektedir. Bununla birlikte YPG yöneticisi Mazlum Abdi'nin 2022'nin ilk günlerinde yaptığı "Türkiye-PKK savaşında taraf değiliz." açıklaması (Nerinaazad, 2022b), PYD/YPG içerisinde otonom yönelim ve ABD ile iş birliğini savunan fraksiyonun dinamik bir biçimde kendi perspektif ve hedefleri doğrultusunda faaliyet göstermeye devam edeceği yönünde bir beklentiyi ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

- Al Jazeera. (2015). PYD İnan Güdümünde. <https://tinyurl.com/fh68s6a3> [Eriřim Tarihi: 13.11.2021].
- ARK News. (2021). Following in The Footsteps of Aldar Khalill: Mahmoud Rash, A Leader in the SDF, Threatens The Kurdistan Region. <https://tinyurl.com/544n9rf6> [Eriřim Tarihi: 18.11.2021].
- Balcı, Ç. (2021). İnan Perspektifinden PKK: Yaklaşım ve Ortak Mücadele İmknı. İRAM Yayınları. <https://tinyurl.com/48bmt7j7> [Eriřim Tarihi: 03.11.2021].
- Basnews. (2021). Cemil Bayık: Kürt Sorununda Devlet ya da Devletik Biçiminde Bir zm Arayışımız Yoktur. <https://tinyurl.com/v4y22pfc> [Eriřim Tarihi: 15.11.2021].
- Behraves, M. (2019). How Iran Views the Turkish Invasion of Northern Syria. <https://tinyurl.com/3wx4yux7> [Eriřim Tarihi: 10.11.2021].
- Darkamazi. (2020a). Cemil Bayık ve İnan'ın Anlaştığı Stratejik Ortaklık Belgesi. <https://tinyurl.com/yt8us8j3> [Eriřim Tarihi: 13.11.2021].
- Darkamazi. (2020b). Rojava'nın Petrol Anlaşmasına Bir Tepki de İnan'dan. <https://tinyurl.com/58z5kv65> [Eriřim Tarihi: 16.11.2021].
- Esteshami, A. ve Hinnebusch, R. A. (1997). *Syria and Iran: Middle Powers in Penetrated Regional System*. Routledge: Birleřik Krallık.
- Goodrazi, J. (2006). *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*. Tauris Press: Birleřik Krallık.
- Hasan, H. ve Khaddour, K. (2021). The Making of the Kurdish Frontier: Power, Conflict, and Governance in the Iraqi-Syrian Borderlands. <https://tinyurl.com/yrkwr6fj> [Eriřim Tarihi: 15.11.2021].
- Independent Türkçe. (2019). KCK'lı Bayık: PKK, İnan Karşıtı Koalisyonu Engel. <https://tinyurl.com/y6kt6sjv> [Eriřim Tarihi: 17.11.2021].
- Jantti, B. (2015). Spring in Rojava, Winter in Rojhelat. <https://tinyurl.com/94ymsb5t> [Eriřim Tarihi: 10.11.2021].
- Nerinaazad (2022b). "Mazlum Abdi: DSG olarak Türkiye-PKK savaşında taraf değiliz". <https://www.nerinaazad1.com/tr/news/actual/kobani/mazlum-abdi-dsg-olarak-turkiye-pkk-savasinda-taraf-degiliz> [Eriřim Tarihi 09.01.2022]
- Nerinaazad.(2022a). "Lavrov: Irak Kürtlerinin deneyimi Suriye'ye de aktarılmalı". <https://m.nerinaazad1.com/tr/news/kurdistan/rojava/lavrov-irak-kurtlerinin-deneyimi-suriyeye-de-aktarilmali> [Eriřim Tarihi 16.01.2022]
- O. Orhan.(2021). Oytun Orhan ile Gerçekleştirilen Görüşme, 09.11.2021
- Öcalan, A.(2013). Demokratik Kurtuluř ve zgr Yaşamı İnaş Hamlesi Nasıl Anlaşılmalıdır? <https://tinyurl.com/yac5wra8> [Eriřim Tarihi 05.01.2022]
- Rudaw. (2020). KCK'dan Petrol Anlaşmasına İlişkin Açıklama: Tüm Kaynaklar Halka Aittir. <https://tinyurl.com/6yk2us89> [Eriřim Tarihi: 15.11.2021].
- Sinkaya, B. (2015). Suriye Krizi erevesinde İnan- PYD İlişkileri: Taktik Ortaklık. *Ortadođu Analiz Dergisi*, 7(70). <https://tinyurl.com/9rzjemsk> [Eriřim Tarihi: 12.11.2021].
- Tejel, J. (2009). *Syria's Kurds: History, Politics and Society*. Routledge: Birleřik Krallık.
- Xweseri1.(2017). "PKK 10. Kongre Belgeleri". <https://xweseri1.files.wordpress.com/2017/05/pkk-10-kongre-belgeleri.pdf> [Eriřim Tarihi 07.01.2022]

“Tanıtım nüshasıdır, para ile satılamaz.”

“Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin
5’inci maddesinin 2’nci fıkrası çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir.”

İRAM HAKKINDA

İran sahip olduğu tarihsel derinlik ve maddi güç etkenleri nedeniyle uluslararası ilişkilerde dikkate alınması gereken ülkelerden birisidir. İran ve Türkiye arasındaki köklü tarihî ilişkiler, sınır komşuluğu ve kapsamlı iş birliği de Türkiye açısından İran'ı çok yönlü tanımayı gerekli kılmaktadır. Bu gereklilikten hareketle 2016 yılında müstakil bir düşünce kuruluşu olarak Ankara'da kurulan İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) öncelikle İran'a ilişkin Türk kamuoyunu ve ilgilileri bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda birincil kaynaklara dayanarak saha araştırmaları, raporlar, analiz dosyaları hazırladığı gibi Türkiye'nin muhtelif disiplinlerdeki İran uzmanı ya da araştırmacısı gereksinimini karşılamak adına; dil kursu, staj/burs programı, proje ve lisansüstü tez desteği, atölye, ihtisas semineri gibi eğitim faaliyetleri de yürütmektedir. Aynı zamanda Türkiye'de İran'a ilişkin bilimsel çalışmalar gerçekleştiren akademisyenlere araştırmalarını paylaşabilecekleri bir platform sunan İRAM, ekonomiden iç politikaya, dış politikadan güvenliğe, Şii'likten toplum ve kültüre değin geniş bir yelpazedeki yayınlarını çevrim içi ve basılı olarak okurlarına sunmaktadır.

İran Araştırmaları Merkezi

İRAN ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Oğuzlar Mah. 1397. Sok. No: 14
Balgat/Çankaya/Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 284 55 02 - 03
Faks: +90 312 284 55 04
e-mail: info@iramcenter.org
www.iramcenter.org

İRAN ARAŞTIRMALARI MERKEZİ İSTANBUL

İstanbul: Üst Zeren Sokak No: 40
Levent/Beşiktaş/İstanbul/Türkiye
Tel: +90 212 264 35 81 | +90 212 268 33 00
Faks: +90 212 264 35 18
e-mail: iramistanbul@iramcenter.org
www.iramcenter.org

"Bu çalışmanın tüm telif hakları İran Araştırmaları Merkezine (İRAM) aittir."